

УДК 316.334:796.01

Батюк А.М.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті автор пропонує розглядати процес інституціоналізації фізичної культури і спорту в структурно-логічній єдності. Побудована та розглянута структура взаємозв'язку елементів соціального інституту фізичної культури та спорту, аналіз якої показує, що більшість елементів мають логічний взаємозв'язок, в наслідок чого не можуть розглядатися в межах окремих соціальних інститутів.

Ключові слова: фізична культура та спорт, соціальний інститут, соціальна система.

В статті автор пропонує розглядати процес інституціоналізації фізичної культури і спорту в структурно-логічній єдності. Побудована та розглянута структура взаємозв'язку елементів соціального інституту фізичної культури та спорту, аналіз якої показує, що більшість елементів мають логічний взаємозв'язок, в наслідок чого не можуть розглядатися в межах окремих соціальних інститутів.

Ключевые слова: физическая культура и спорт, социальный институт, социальная система.

The author proposes to consider the process of institutionalization of physical culture and sports in the structural-logical unity. Constructed and examined the structure of the relationship of social elements Institute of Physical Culture and Sports, the analysis of which shows that most of the elements have a logical relationship, thereby can not be considered within the framework of certain social institutions.

Key words: physical culture and sport, sociology of sport, social relations, social space.

Фізична культура та спорт, була і залишається, одним із важливих структурно-функціональних напрямків, що накладають суттєвий відбиток на процес суспільного відтворення, а відтак – розвитку економічної, соціальної і, навіть, духовної сфери суспільства. Однак, сам характер функціонування системи фізичної культури та спорту в плинні сучасних соціально-економічних перетворень, вимагає уточнення.

В літературі існують думки, де фізичну культуру і спорт називають соціальним феноменом [1, с. 4]. Спорт дійсно проник у більшість сучасних соціальних інститутів, включаючи охорону здоров'я, освіту, культуру, засоби масової інформації. Виокремлюються функціональні завдання фізичної культури та спорту в сучасному суспільстві. Окремі політики вважають спорт об'єднуючою силою – національною ідеєю, що сприяє становленню здорового суспільства та сильної держави (що можна спостерігати зокрема у процесі підготовки та проведення Євро-2012 Україною). Відновлені бароном де Кубертенем олімпійські ігри (в Афінах в 1896 році) розглядались як засіб міжнародної інтеграції. Зокрема де кубертенем ула всунуту теза: «краще змагатися на спортивних площадках, ніж на полі бою!». Також соціальна роль аматорського спорту та фізичної культури полягає у зменшенні витрат (в тому числі державних) на охорону здоров'я, вирішення демографічних проблем тощо.

При цьому реального централізованого управління системою фізкультури та спорту в Україні практично не відбувається, що формує його певну замкненість та автономність від інших державних (та частки соціальних) інститутів.

Питання інституціоналізації спорту вже розглядалося в сучасній соціологічній літературі. Однак, на наш погляд, враховуючи системний характер взаємозв'язку фізичної культури (як характеристики фізичної активності) та спорту (як інструменту порівняння навичок фізичної активності) процес їх інституціоналізації необхідно розглядати в структурно-логічній єдності.

Як зазначає російський соціолог В.Д. Паначев, спорт як соціальний інститут – це перш за все сфера утвердження людської сенсу тілесності в просторі соціуму і вже потім – формування та застосування адекватних йому засобів [2]. Однак в такому твердженні не достатньо точно відстежується внутрішня сутність соціального інституту. Так у найзагальнішому визначенні соціальний інститут – утворення такі, що історично склалися, стійкі форми організації спільної діяльності людей [3, с. 88]. Однак само по собі спільна діяльність людей може розглядатися в якості соціального інституту тільки у першому наближенні.

Більш змістовну характеристику соціальному інституту дав російський дослідник А.І. Кравченко, який вважає, що: «соціальний інститут являє собою сукупність норм та установ, що регулюють певну сферу суспільних відносин. Його можна визначити інакше: інститутом називається сукупність ролей і статусів, призначених для

задоволення певної соціальної потреби» [4; с. 180]. В такому визначенні достатньо зрозумілими є характеристики причинності (і навіть можливості) спільної діяльності людей – сукупність норм (ролей статусів).

Аналізуючи соціальний інститут, принципово необхідно звернути увагу на думку, Г. Спенсера, який власне і запропонував поняття соціального інституту, та одним з перших звернувся до проблем інституціоналізації. В межах своєї теорії Г. Спенсер, розглядає соціальний інститут як спосіб та форму самоорганізації спільного життя людей [5]. При цьому Г. Спенсер розрізняє такі види різновиди соціальних інститутів як: домашні, обрядові, політичні, церковні, промислові, професійні інститути, кожен з яких знаходиться в стані змін та розвитку. Функціонально він визначає три основних типи інститутів:

1) такі, що продовжують рід (шлюб та родина);

2) розподільчі (або економічні);

3) такі, що регулюють (релігія, політичні системи) [6, с. 415; 7, с. 24-25]. Однак, в такому контексті, сама можливість інституціоналізації сфери фізичної культури та спорту вбачається нам проблематичною. Фізична культура лише опосередковано пов'язана із розподільчими чи функціями регулювання. Складно також однозначно віднести фізичну культуру та спорт до якогось із різновидів інститутів у класифікації Спенсера. Однак ми вважаємо за доцільне зазначити, що вплив фізичної культури та спорту матиме місце на діяльність принаймні домашніх, обрядових, промислових та професійних соціальних інститутів.

Інший погляд на соціальні інститути та процес інституціоналізації пропонує український соціолог І.М. Попова, яка зазначає: «інституціоналізація має місце тоді, коли є норма, у відповідності з якою здійснюються повторювані практичні дії. В роз'яснення запропонованого твердження І.М. Попова наводить вислів Т. Парсонса, який відзначаючи, що частіше за все інститути «трактуються як гомогенні або стійкі зразки поведінки», відмічає наступне: важливо при цьому виходити з ідеї санкції, а також із того, що при інституціональній поведінці «способи поведінки та форми стосунків не просто існують, але сприймаються індивідом як такі, які мають існувати, тобто явно містять нормативний елемент» [8, с. 36; 9, с. 137].

У загальному вигляді інститут фізичної культури та спорту можна охарактеризувати твердженням запропонованим свого часу, російським соціологом Г. Осіповим. У відповідності до його думки – соціальний інститут – певна організація суспільної діяльності і

соціальних відносин, що здійснюється шляхом взаємоузгодженої системи доцільно орієнтованих стандартів поведінки, виникнення й угруповання яких в систему зумовлені змістом розв'язуваної соціальним інститутом певного завдання [10, с., 71]. У такому твердженні завданням виступатиме інтерес до фізичної активності членів інституту який проявляється або на рівні практик, або на рівні споглядань за практиками.

У літературі існує мультипарадигмальний комплексний підхід до розуміння соціального інституту, запропонований польським соціологом М. Маліковським, який поєднав у даній дефініції, одночасно генетичний, структурний, і функціональний підходи до розуміння соціального інституту [11, с. 43-56]. У відповідності до його твердження соціальний інститут визначається як «цілеспрямовано організоване або спонтанно сформоване суспільне утворення, наділене матеріальними та нематеріальними засобами діяльності, спираючись на які воно виконує спеціальні дії, що забезпечують інтеграцію людських зусиль, регуляцію поведінки і задоволення певних суспільних потреб» [12, с. 140;]. На нашу думку, запропоноване твердження в повній мірі розкриває характеристики соціального інституту спорту та фізичної культури та дозволяє їх розглядати як єдиний соціальний інститут.

Для оцінки справедливості віднесення фізичної культури та спорту до числа соціальних інститутів, варто також підійти з позицій аналізу їх соціальних функцій. Російський автор С. Новікова, в своїй монографії, відзначає, що основною функцією будь якого соціального інституту є задоволення соціальних потреб, для задоволення яких він був створений та існує. Для здійснення цієї функції кожному інституту приходиться виконувати ряд функцій, що забезпечують спільну діяльність людей, які прагнуть задоволення потреб. Це такі функції як: функція закріплення та відтворення суспільних взаємин, регулятивна функція, інтегративна функція, функція, що транслює, комунікативна функція [5, с. 415].

Українська авторка Л. Люта, доказуючи належність спорту до числа соціальних інститутів наводить дещо інший перелік функцій, зокрема: функцію соціалізації; соціоемоційну; політичну; оздоровчу; виховну; соціальної мобільності і т. д. [1, с. 6].

Ми не впевнені, що перелічені Л.П. Лютою функції репрезентують в повній мірі соціальний інститут спорту та фізичної культури. Зокрема говорячи про соціалізаційну функцію соціальних інститутів слід пам'ятати, що соціалізація є двостороннім процесом з одного боку передачі суспільством, а з іншого засвоєнням індивідом протягом усього життя соціальних норм, культурних цінностей та

зразків поведінки, що дозволяють індивіду функціонувати в даному суспільстві [13, с. 139-143]. У той же час у відповідності до Т. Парсонса соціальний інститут - гомогенні або стійкі зразки поведінки, зо відхилення яких передбачаються санкції (тобто має місце односторонній вплив). При цьому соціалізація – це повне сприйняття поведінки певного типу. Очевидно, що для функціонування соціального інституту соціалізації його членів непотрібно (достатньої їх адаптації, тобто ознайомлення з зразками поведінки та санкціями за відхилення від них).

Натомість в переліку Л. Лютої відсутня увага до соціальних зв'язків (комунікативна функція) як визначальної складової соціальних інститутів. Адже, як зазначається в соціологічному словнику: соціальні зв'язки що лежать в основі соціальних інститутів, називаються інституціональними, а сам процес придання цим зв'язкам впорядкованого, нормативного характеру називається інституціоналізацією» [14, с. 49]. Опосередковано існування таких зв'язків авторка визнає, вказуючи на функції соціалізації та виховну. Однак здійснення виховної функції, на наш погляд, є вторинним та походить від ефективності комунікативної функції.

У продовженні аналізу варто звернутися до висновків американського соціолога Р. Мертон, який пропонує розрізняти «явні» і «приховані (латентні)» функції соціальних інститутів. Дана відмінність функцій була введена їм для пояснення певних суспільних явищ, коли необхідно враховувати не лише очікувані та спостережувані наслідки, але і невизначені, побічні, вторинні. Зокрема Р. Мертон відзначає: «В основі розмежування між явними і латентними функціями лежить наступне: перші відносяться до тих об'єктивних і навмисних наслідків соціальної дії, які сприяють пристосуванню або адаптації деякої певної соціальної одиниці (індивідуума, підгрупи, соціальної чи культурної системи), інші належать до ненавмисних і неусвідомлених наслідків того ж самого порядку» [15, с. 427]. На наш погляд, низка соціальних функцій, які відіграють фізична культура та спорт в повній мірі збігаються із подвійною структурою Мертона. Так, зокрема прагнення до підвищення фізичної активності з метою поліпшення стану здоров'я (фізичної форми), може привести навіть до зниження злочинності через те, що суб'єкти фізичної активності набувають додаткових можливостей до фізичного самозахисту тощо (як прихованої функції даного соціального інституту).

В своєму дослідженні присвяченому інституціоналізації Л. Люта наводить також «всі необхідні умови інституціоналізації», серед яких:

- виконання чітко визначених соціальних функцій;

– наявність розвиненої інфраструктури та матеріальної бази (стадіони, спортивні зали, клуби, оздоровчі центри і т.д.);

– ведення активної підготовки професійних кадрів (навчальні заклади олімпійського резерву, коледжі, інститути, академії фізичної культури) [1, с. 6]. При цьому на увагу звертає той факт, що серед складових, які створюють умови для виникнення соціального інституту спорту авторка наводить оздоровчі центри, або навчальні заклади фізичної культури. Очевидно, що в цьому авторка виходить за межі інституту спорту, поширюючи його на інститут фізичної культури. Таким чином, опосередковано узагальнюючи дві базові складові даного соціального інституту.

На увагу викликає сам процес виникнення та становлення фізичної культури та спорту як структурного елементу суспільства та надання зв'язкам між індивідами, які приймають участь в інтеракціях, пов'язаних із фізичною активністю упорядкованого нормативного характеру. В цьому контексті мова йде про інституціоналізацію, яку ми пропонуємо розглядати як виникнення і становлення соціального інституту фізичної культури та спорту як певної соціальної спільності (соціального інституту).

Для здійснення процесу інституціоналізації соціального інституту фізичної культури та спорту необхідні певні умови. Серед яких ми вважаємо важливими: усвідомлення в суспільстві об'єктивної потреби в активізації спортивних практик як загальнозначущої; можливість (і прагнення) задоволення цієї потреби можливе тільки в процесі соціальної взаємодії.

Оскільки основними структурними елементами соціального інституту фізичної культури та спорту є власне фізична культура та аматорський спорт (з одного боку), та професійний спорт з іншого, їх єдність та розбіжності в процесі їх дослідження в якості єдиного соціального інституту можна представити у вигляді рис. 1. Як можна бачити з наведеного у даному рисунку, більшість елементів мають логічний взаємозв'язок, в наслідок чого не можуть розглядатися в межах окремих соціальних інститутів. При цьому варто зазначити, що більшість із перелічених зв'язків в межах напрямків відзначених на рис. 1 має системний характер.

Умови інституціоналізації	Засіб впорядкування (нормативізації) соціальних зв'язків	Напрямок впливу	Засіб впорядкування (нормативізації) соціальних зв'язків
Соціальна функція	Соціальний інститут спорту		Соціальний інститут фізичної культури
	Популяризація фізичної активності	→	Збільшення рівня здоров'я
	Пропаганда здорового способу життя	→	Збільшення продуктивності праці
	Пошук ефективних методів фізичного розвитку	←	Підвищення якості життя
Наявність інфраструктури	Наявність спеціальних спортивних закладів	← →	Оплата за заняття як фінансування утримання закладів
	Наявність спеціальних медичних закладів	←	Використання передових досягнень
	Наявність науково-дослідних закладів з розробки та виробництва одягу, інвентаря	→ ←	Масове споживання наукових продуктів, одягу та приладь
	Наявність комунікаційної мережі (PR)	→	Суспільна підтримка професійного спорту
Наявність матеріальної бази	Наявність сучасного устаткування	← →	Можливість використання устаткування second hand
	Наявність професійної тренувальної бази	←	Можливість підвищувати якість тренування
	Наявність фінансування	→ ←	Вболівання та аматорське використання професійного приладдя як джерело фінансування
Наявність системи професійної підготовки	Навчальні заклади олімпійського резерву	→	Поширення доступу до професійного спорту
		←	Відбір талановитої молоді
	Коледжі, інститути, фізичної культури	→	Підготовка фахівців з фізичного розвитку
		←	Забезпечення інтересу до вивчення фізичної культури як професійної діяльності

Рис. 1 Структура взаємозв'язку елементів соціального інституту фізичної культури та спорту

Остання думка дає підстави для осмислення даного соціального інституту із позицій соціальної системи запропонованої американським соціологом Толкоттом Парсонсом. У відповідності до його думки: соціальна система складається з безлічі індивідуальних дійових осіб, що взаємодіють один з одним у ситуації, яка володіє щонайменше фізичним аспектом або знаходиться в деякому середовищі дійових осіб, мотивації яких визначаються тенденцією до «оптимізації задоволення», а їхнє ставлення до ситуації, включаючи ставлення один до одного, визначається і опосередковується системою загальноприйнятих символів, які є елементами культури [16, с. 78].

На наш погляд, дійові особи (суб'єкти) в соціальному середовищі утвореному фізичною культурою і спортом прагнуть саме до максимізації задоволення. Адже для спортсменів така оптимізація проявляється через суспільне визнання їх заслуг, при тому, що основними шанувальниками таких заслуг можуть бути ті, хто розуміється на складності їх досягнення (тобто ті, хто займається або займався фізичною культурою). У цій же час «оптимізація» задоволення» осіб, що займаються фізичною культурою пов'язана, частково із копіюванням дій спортивних зірок, а частково з можливістю набуття додаткових фізичних можливостей.

Однак, аналізуючи систему соціального інституту як комплексну систему дії необхідно звернути увагу на той факт, що Т.Парсонс розумів під соціальною системою лише один з трьох аспектів складної конкретної системи дії. Два інших аспекти це системи особистості окремих діючих осіб та культурна система, на основі якої будуються їх дії. Кожна з цих систем повинна розглядатися як незалежна вісь організації елементів системи дії, коли жодна з них теоретично не може бути зведена до іншої або до їх комбінації. Кожна з систем необхідно передбачає існування інших, бо без особистостей та культури не може бути соціальної системи. Але ця взаємозалежність і взаємопроникнення істотно відрізняються від простої редукції, яка означає, що значимі властивості і процеси одного класу систем можуть бути аналітично виведені із теоретичного знання про одну або дві інші системи [16, с. 78]. Тобто визначення характеру «оптимізації» фізичних «задовольень» через фізичну активність є неможливим без виокремленого дослідження особистісних властивостей учасників соціальної системи, що проявляють фізичну активність та аналізу їх культурних особливостей.

Аналізуючи визначення соціальної системи запропонованої у «Кратком словаре по социологии» можна констатувати, що:

«соціальна система» – певне цілісне утворення, що складається з окремих елементів, основними елементами якого є люди, їх норми та зв'язки [3, с. 304]. Соціальний інститут, у тому ж словнику – стійкі, сталі форми організації спільної діяльності, що історично склалися [3, с. 88]. На наш погляд, такий підхід їх змістовно ототожнює. Єдиною відмінність, яка може бути виділена із запропонованих підходів, можна вважати те, що форми спільної діяльності, більшою мірою характеризують діяльнісний аспект ніж норми та зв'язки. У той же час Т. Парсонс розглядає соціальну систему саме в діяльнісному контексті як середовище дійових осіб, а відповідно, у вигляді дуже наближеному до розуміння соціального інституту. Таким чином можна частково перефразовуючи Т. Парсонса: соціальний інститут фізичної культури та спорту є системою створеною великою кількістю індивідуальних дійових осіб, що взаємодіють один з одним у тій чи іншій формі стосовно проявів фізичної активності. При цьому відповідна взаємодія відбувається у певному середовищі дійових осіб, мотивації яких визначаються прагненням до максимізації результату, а також їх ставленням один до одного, що диференціюється елементами загальної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЖЕРЕЛ

1. Люта Л.П. Институціоналізація спорту: динаміка структурних змін: автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 [Електронний ресурс] / Л.П. Люта; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 20 с. – укр.
2. Паначев Валерий Дмитриевич. Спорт как социальный институт в развитии личности : диссертация ... кандидата социологических наук : 22.00.04. – Пермь, 2000. – 231 с.: ил. РГБ [Електронне видання] / режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/sport-kak-sotsialnyi-institut-v-razviti-lichnosti>.
3. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина ; сост. Э.М. Коржева, Н.Ф. Наумова. – М. : Политиздат, 1989. – 479 с.
4. Кравченко А.И. Социология: Общий курс: Учебное пособие для вузов. – М. : ПЕРСЭ; Логос, 2002. – 640 с.: ил.
5. Зборовский, Гарольд Ефимович. История социологии : учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности 020300 «Социология» / Г.Е. Зборовский. – М. : Гардарики, 2004 (ОАО Можайский полигр. комб.). – 607 с.; 22 см. – (Disciplinae).
6. Новикова С.С. Социология : история, основы, институционализация в России. – М. : Московский психолого-

социальный институт; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 464 с. (Серия «Библиотека студента»).

7. Современная социологическая теория: В ее преемственности и изменении / Пер. с англ. В.М. Карзинкина, Ю.В.Семенова; [Амер. изд. под общ. ред. и предисл. Г.Беккера, А.Боскова]; Общ. ред. и послесл. Д.И.Чесноков. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 895 с.

8. Попова И.М. Моральное оправдание и нормативная составляющая теневых практик (К постановке проблемы) / Ирина Марковна Попова / Социология: теория, методы, маркетинг № 1. Институт социологии НАН Украины – 2004. С. 30-50.

9. Парсонс Т. Прологомены к теории социальных институтов // Человек и общество : Хрестоматия. – К., 1999. – С. 136-147.

10. Рабочая книга социолога : [Пер. с рус. / Г. Осипов, М. Руткевич, В. Андреевков и др.]; АН СССР, Ин-т социол. исслед. – М. : Прогресс, 1988. – 476,[1] с.

11. Матусевич В. Социальный институт: функции, генезис, структура / В.Матусевич // Социология: теория, методы, маркетинг.– 2004. – №4. – С. 43-56

12. Malikowski M. Instytucja i instytucjonalizacja jako kategorie teoretyczne socjologii // Studia socjologiczne. – 1989. – №1. – S.138-140.

13. Ковалева А. И. Социализация / А.И. Ковалева // Знание. Понимание. Умение. – 2004. – № 1. – С. 139-143.

14. Учебный социологический словарь. – 2-е изд., доп. и перераб. / Общ. ред. С.А.Кравченко: Московский Государственный ин-т междунар. отношений МИД РФ. – М. : Издательство «Анкил», 1997. – 174 с.

15. Мертон Р. Явные и латентные функции // Американская социологическая мысль: Р. Мертон, Дж. Мид, Т.Парсонс, А.Шюц: Тексты / Сост. Е.И.Кравченко: Под ред.В.И.Добренкова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. – С.379-448.

16. Парсонс Т. О социальных системах/ Под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского. – М. : Академический Проект, 2002. – 832 с.